

OLIV TA'LIM JARAYONIDA BO'LJAK MUTAXASSISNING KOGNITIV VA METAKOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Ilmiy raxbar: Avezov Olmos Ravshanovich
Osiyo xalqaro Universiteti professor o'qituvchisi
Jo'rayeva Aziza Abdullayevna
Osiyo xalqaro universiteti
Pedagogika yo'nalishi magistr talabasi
Azijurayeva22@gmail.com
+998919736698

Annotatsiya: *Oliy ta'lim jarayonida bo'lajak mutaxassisning kognitiv va metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik-psixologik yondashuvlarning muhim yo'nalishidir. Kognitiv qobiliyatlar – bilimlarni idrok etish, tahlil qilish va integratsiya qilish, metakognitiv qobiliyatlar esa o'z bilimi va fikrlash jarayonini boshqarish, rejalashtirish va nazorat qilish imkonini beradi. Ushbu tezisda oliy ta'limda bu qobiliyatlarni shakllantirish mexanizmlari, metodikalar, pedagogik va psixologik vositalar hamda samarali ta'lim jarayoni strategiyalari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *kognitiv qobiliyat, metakognitiv qobiliyat, oliy ta'lim, pedagogik mexanizm, psixologik strategiya*

Аннотация: *Развитие когнитивных и метакогнитивных способностей будущего специалиста в процессе высшего образования является важным направлением современной педагогической и психологической практики. Когнитивные способности включают восприятие, анализ и интеграцию знаний, а метакогнитивные – управление собственным знанием и мыслительными процессами, планирование и контроль. В данной работе рассматриваются механизмы, методы и педагогические и психологические инструменты для формирования этих способностей в системе высшего образования.*

Ключевые слова: *когнитивные способности, метакогнитивные способности, высшее образование, педагогический механизм, психологическая стратегия*

Abstract: *The development of cognitive and metacognitive abilities of future specialists in higher education is a key area of modern pedagogical and psychological practice. Cognitive abilities involve perceiving, analyzing, and integrating knowledge, while metacognitive abilities include managing one's*

own learning and thinking processes, planning, and monitoring. This thesis analyzes mechanisms, methodologies, and pedagogical-psychological tools for fostering these abilities in higher education, as well as strategies for an effective learning process.

Keywords: *cognitive abilities, metacognitive abilities, higher education, pedagogical mechanism, psychological strategy*

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim jarayoni talabalarni nafaqat mutaxassislik bilimlari bilan ta'minlash, balki ularning kognitiv va metakognitiv qobiliyatlarini kompleks ravishda shakllantirishni ham talab qiladi. Kognitiv qobiliyatlar — bilim va axborotni idrok etish, tahlil qilish, umumlashtirish va yangilash jarayonlariga asoslangan aqliy funksiyalar bo'lib, talabaning tafakkur va muammolarni hal etish salohiyatini oshiradi. Shu bilan birga, metakognitiv qobiliyatlar talabaning o'z fikrlash jarayonini anglash, rejalashtirish, nazorat qilish va baholash kabi yuqori darajadagi bilish jarayonlarini ifodalaydi. Kognitiv va metakognitiv qobiliyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik talabalarning o'quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlari uchun muhim mezon hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabaning bilimlarni chuqur anglashidan tashqari, o'zining bilish jarayonini boshqarish qobiliyati uning mustaqil o'rganish salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan, oliy ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishish uchun ta'lim mazmuni va metodlarini shakllantirishda kognitiv yondashuvlar va metakognitiv strategiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuvlar talabalarga o'z bilish jarayonini optimallashtirish va murakkab vazifalarni hal etishda mustahkam bilim bazasini yaratishga imkon beradi. Kognitiv strategiyalar talabalarning muammolarni tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va bilimlarni amaliyotga tadbiq etish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, metakognitiv strategiyalar — o'zini o'zi baholash, fikrlash jarayonini rejalashtirish va nazorat qilish mexanizmlari orqali talabaning tarjima va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Ta'lim jarayonida bu qobiliyatlarni rivojlantirish pedagogik mexanizmlari — talabalarni faol ishtirok etishga undaydigan interfaol o'quv metodlari, refleksiv vazifalar, mustaqil loyihalar, tahliliy topshiriqlar va o'qish strategiyalariga asoslangan yondashuvlardan iborat. Bu mexanizmlar ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirishni ta'minlab, har bir talabaga individual bilish jarayonini boshqarish imkonini beradi. Shu tarzda, oliy ta'lim muassasalarida kognitiv va metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish talabalarni murakkab kasbiy vazifalarni samarali hal etishga tayyorlashda, mustaqil fikrlash va o'z-o'zini anglash qobiliyatlarini shakllantirishda markaziy ro'l o'ynaydi. Bu holat oliy

ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy kompetentli mutaxassislarni tayyorlashning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Kognitiv va metakognitiv qobiliyatlar: kontseptual asoslar

Kognitiv qobiliyatlar — bu bilimni idrok etish, tahlil qilish, sintez qilish, mantiqiy fikrlash kabi yuqori darajadagi bilish jarayonlari bo'lib, oliy ta'lim talabalarining akademik muvaffaqiyati va kasbiy tayyorgarligida markaziy rol o'ynaydi. Metakognitiv qobiliyatlar esa o'z fikrlash jarayonini boshqarish, rejalashtirish, monitoring qilish va baholashni o'z ichiga oladi. Metakognitsiya Flavell tomonidan birinchi bo'lib nazariy jihatdan aniqlangan bo'lib, u o'z bilish jarayonini anglash va boshqarish qobiliyati sifatida tasvirlanadi — bu talabalarda mustaqil o'rganishning poydevori hisoblanadi. Kognitiv va metakognitiv qobiliyatlar bir-birini to'ldiradi: kognitiv jarayonlar (bilim olish, xotira, fikrlash) metakognitiv nazorat orqali samarali boshqariladi, bu esa talabaning kompleks muammolarni hal etish qobiliyatini oshiradi.

Ta'lim jarayonida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish

Oliy ta'limda kognitiv qobiliyatlar nafaqat nazariy bilimlarni egallashga, balki ularni amaliy vazifalar kontekstiga tatbiq etishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Pedagogik psixologik yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

□ Interfaol o'qitish va muammoli topshiriqlar-Interfaol pedagogik texnologiyalar talabalarining fikrlash faolligini oshiradi, o'rgangan bilimlarini tahlil qilish va qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Bu yondashuvlar kognitiv jarayonlarni chuqurroq faollashtiradi va o'quvchilarda mustaqil fikrlashni uyg'otadi.

□ Diagnostik baholash orqali individual yondashuv-Talabaning dastlabki kognitiv salohiyatini aniqlash orqali individual o'quv strategiyalarini belgilash va ularni shaxsiy darajada shakllantirish mexanizmlari samarali natija beradi. Bu diagnostika testlar, interaktiv topshiriqlar orqali amalga oshiriladi.

□ Innovatsion pedagogik texnologiyalar-Masofaviy ta'lim, virtual laboratoriyalar, interaktiv simulyatsiyalar talabalarining bilimlarni chuqur idrok etish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi hamda kognitiv faoliyatni kengaytiradi.

Metakognitiv qobiliyatlarni shakllantirish mexanizmlari

Metakognitiv ko'nikmalar — bu o'z fikrlash jarayonini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatidir. Ular oliy ta'limda talabalarni mustaqil o'rganishga tayyorlashda, o'z o'qish jarayonlarini tashkil etishda asosiy ahamiyatga ega.

Refleksiv o'quv muhiti-Refleksiv muhitda talabalarga o'z bilish jarayonlarini anglash va baholash imkoniyatini beruvchi topshiriqlar qo'yiladi. Masalan, talabalar metakognitiv kundaliklar yuritadi, o'z natijalarini tahlil qiladi va ularni rejalashtiradi.

Metakognitiv strategiyalar-Sokratik savollar, o'zini baholash va tahliliy vazifalar talabalarni o'ylash jarayonini ongli boshqarishga yo'naltiradi. Bu strategiyalar talabani o'z o'qish jarayonini muvaffaqiyatli nazorat qilishi uchun zarurdir.

Metakognitiv rejalashtirish va monitoring-Talabalar o'z maqsadlarini aniqlash, vaqtni boshqarish va o'z faoliyatini muntazam ravishda tekshirish orqali mustaqil o'rganishlariga erishadilar — bu zamonaviy ta'lim jarayonining integrativ qismi hisoblanadi.

Oliy ta'limda kognitiv va metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishni ta'minlash uchun pedagogik psixologik mexanizmlar quyidagi elementlardan iborat: Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-Ta'lim jarayonini talabani individual ehtiyojlari va qobiliyatiga moslashtirish pedagogik strategiyalarning markazida turadi, bu esa o'quv jarayonini samarali qiladi- Motivatsiya va ichki rag'batTalabalarni o'z o'rganish jarayoniga faol jalb etish, ularni ichki motivatsiya bilan ta'minlash kognitiv va metakognitiv salohiyatni oshiradi- Raqamli texnologiyalarInteraktiv platformalar, simulatsiyalar va boshqa pedagogik vositalar talabalarni o'qish jarayonini boshqarishga undaydi, metakognitiv strategiyalarni qo'llash imkonini beradi.Kognitiv va metakognitiv qobiliyatlarning rivojlanishi oliy ta'limda talabalarni nafaqat bilim egallashga, balki murakkab kasbiy muammolarni hal etishga, mustaqil qaror qabul qilishga va o'z faoliyatini optimallashtirishga yo'naltiradi. Ular talabalarni 21-asr kompetentsiyalariga — ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va mustaqil o'rganish qobiliyatiga ega bo'lishiga ko'maklashadi.

□ Kognitiv va metakognitiv qobiliyatlari talabani akademik va kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi omillar sifatida qaraladi.

□ Refleksiv o'quv muhitlari va metakognitiv strategiyalar talabalarning o'z bilim jarayonlarini boshqarish qobiliyatini oshiradi.

□ Pedagogik mexanizmlarda interaktiv va innovatsion metodlar orqali kognitiv faoliyatni faollashtirish muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Oliy ta'lim jarayonida bo'lajak mutaxassisning kognitiv va metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish — zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlarning muhim tarkibiy qismidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki:

1. Kognitiv qobiliyatlari talabani bilim olish, tahlil qilish va muammolarni hal etish salohiyatini oshiradi, akademik muvaffaqiyatning poydevorini yaratadi.

2. Metakognitiv qobiliyatlari talabani o'z o'rganish jarayonini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash imkonini beradi, mustaqil va samarali o'rganish ko'nikmalarini shakllantiradi.

3. Pedagogik-psixologik mexanizmlar — interfaol metodlar, refleksiv topshiriqlar, metakognitiv strategiyalar va raqamli texnologiyalar orqali talabalarning bilish faoliyati optimallashtiriladi.

4. Kognitiv va metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish talabalarning 21-asr kompetentsiyalariga ega bo'lishini ta'minlaydi, ularni murakkab kasbiy vazifalarni hal etishga va mustaqil qaror qabul qilishga tayyorlaydi.

Shunday qilib, oliy ta'limda pedagogik-psixologik yondashuvlar yordamida kognitiv va metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish talabalarni kasbiy va shaxsiy jihatdan samarali tayyorlashning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Flavell, J.H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive—developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.

2. Konferensiyalar.uz. "Oliy ta'limda kognitiv va metakognitiv qobiliyatlarni shakllantirish." [Online] Available: <https://konferensiyalar.uz/uzbekistan-2030/paper/view/237>

3. PAREsearch Journal. "Pedagogik psixologik mexanizmlar orqali kognitiv faoliyatni rivojlantirish." [Online] Available: <https://paresearchjournal.uz/index.php/journal/article/download/600/584/1814>

4. Worldly Journals. "Metacognitive strategies for effective learning in higher education." [Online] Available: <https://worldlyjournals.com/index.php/ituy/article/view/14257>

5. JournalSS. "Individualized learning strategies in higher education: cognitive and metacognitive aspects." [Online] Available: <https://journalss.org/index.php/tad/article/view/6348>

6. Paresearch Journal. "Innovative pedagogical technologies in higher education." [Online] Available: <https://paresearchjournal.uz/index.php/journal/article/download/345/345/883>